

Emmanuel Gerard

Met medewerking van Frederik Verleden

**De schaduw
van het
INTER
BELLUM**

**BELGIË VAN EUFORIE
TOT CRISIS 1918 – 1939**

 | LANNOO

Inhoud

	De schaduw van het interbellum	9
	Proloog – De prijs van de oorlog	25
	<u>DEEL I</u> EEN KLEINE OMWENTELING / 1918-1921	29
1	— Loppem	31
	Retroacta. De oorlog	32
	Loppem	36
	Het algemeen stemrecht	44
2	— De grenzen van het vaderland	53
	Ontgoocheling over het vredesverdrag	53
	Mobilisatie rond het Vlaamse minimumprogramma	59
3	— Waarheen met de <i>union sacrée</i>?	67
	De aardverschuiving van 16 november 1919	67
	Een stuurloos schip	73
	‘De toekomst is aan een democratisch gouvernement’	75
	Conservatieve hergroepering	78
4	— Loppem en het neo-unionisme	87
	<u>DEEL II</u> RESTAURATIE / 1921-1932	95
5	— Internationale ontspanning en economisch herstel	97
	Van Versailles tot Locarno	97
	Wederopbouw	106
	Economisch en financieel herstel	110
6	— Grenzen aan de democratie	115
	België redden van het bankroet. Een zakenkabinet	115
	Een ‘democratische regering’	118
	‘Financieel vertrouwen is iets anders dan politiek vertrouwen’	126

	Draconische maatregelen	131
	Antidemocratische stroming	133
	Normalisering	137
7	— Gescheiden werelden.	
	Politieke, maatschappelijke en syndicale organisatie	143
	De Belgische Werkliedenpartij	144
	De katholieke wereld	150
	Het liberale universum	159
	De vakbonden: een nieuwe macht	163
8	— De Belgische natie verdeeld	169
	Groeiende identificatie met Vlaanderen en Wallonië	170
	Kentering in de Waalse en de Vlaamse beweging	173
	Eentalige regio's	177

DEEL III OMSTREDEN DEMOCRATIE / 1932-1939 183

9	— 'Moskou of Berlijn'.	
	Europese krijtlijnen voor een Belgische politiek	185
	De 'Grote Depressie' en haar gevolgen	186
	Hitlers machtsovername en de reacties	189
	België in de internationale maalstroom	192
10	— Werkloosheid, deflatie en bijzondere machten	197
	De werkloosheid	197
	Aarzelende maatregelen	200
	Volmachten	203
	De grenzen van de deflatie	207
11	— Een nieuwe orde: de parlementaire democratie in het defensief	213
	Verdinaso, VNV, Nationaal Legioen	213
	Politerisering van de middenstand	217
	De traditionele partijen	219
	Het laboratorium van de crisis	221
	De mystiek van de massa	224
	Troonswisseling	226

12 — Economisch herstel versus politieke onrust	229
Achter de schermen	229
Een regering van ‘Nationale Vernieuwing’	231
De opgang van Rex	234
Federalisme	236
De schok van 24 mei 1936	241
13 — De impasse	245
Van Zeeland II en de algemene werkstaking	245
De zelfstandigheidspolitiek	249
De strijd tegen Rex	254
Politieke chaos	261
De koning heerst... en regeert	266
Eindbeschouwing – Democratie en onvoltooide integratie	273
Chronologie	281
Zetelverdeling in Kamer en Senaat	285
Regeringen van 1918 tot 1940	289
Verantwoording	291
Bibliografie	293
Eindnoten	299
Index	307

INLEIDING

De schaduw van het interbellum

Het interbellum is een fascinerende periode. Het is een periode van ‘algemeen stemrecht’ – voor mannen, niet voor vrouwen – en groeiende vakbondsmacht, maar ook van politiek geweld, fascisme en dreigende dictatuur. Het is een periode van sociale vooruitgang, de achturedag en het *index number*, *congé pay * en de trek naar zee, maar ook van de Grote Depressie, de massale werkloosheid en twee traumatische muntdevaluaties.

Het interbellum is een tijd van paradoxen, en van onvervulde verwachtingen. Van de bijeenkomst in het kasteel van Loppem en de triomfantelijke intocht van koning Albert I in Brussel in november 1918, tot de bijeenkomst in het kasteel van Wijnendale en de capitulatie van Leopold III in mei 1940... Van de communistische revolutie in Rusland tot de ineensstorting van de Derde Republiek in Frankrijk. En daar middenin: Adolf Hitler en het nationaal-socialisme. Wat in 1918 door sommigen wordt beschouwd als het ‘einde van de geschiedenis’ – de triomf van liberalisme, democratie en internationale samenwerking – verandert in 1940 in een ramp en in een ruim gedeelde afwijzing van de liberale grondslagen van de Europese samenleving.

Het interbellum ontleent zijn eenheid aan de twee oorlogen waartussen het geprangd zit. Maar hoe verschillend zijn de jaren twintig en dertig! Ze vertonen elk een eigen ‘conjunctuur’, en een eigen ‘tijdgeest’. Het interbellum vormt de botsing van twee tijdperken en twee generaties. De oude, burgerlijke negentiende eeuw, die aan zijn einde komt onder de mokerslagen van de oorlog en de economische crisis, komt in botsing met de nieuwe twintigste eeuw, gekenmerkt door massificatie en de interventie van de staat. De jaren twintig worden beheerst door v or de oorlog gevormde politici. Vooral de socialisten onder hen zien de democratie als de bekroning van jarenlange strijd. In de jaren dertig treedt een nieuwe generatie naar voren, die getekend is door de oorlogs-

jaren en bekoord wordt door de ‘revolutie van rechts’. Rond 1933 kantelt het interbellum. De Belgische Werkliedenpartij is daar een mooie illustratie van. Emile Vandervelde, de historische leider die de socialisten aan het einde van de oorlog, na dertig jaar oppositie, naar de regering leidt, komt in de jaren dertig in de verdrukking. Wanneer hij sterft, in december 1938, verkeert de BWP in volle verwarring met de strijd rond Hendrik De Man en zijn neosocialisme, dat weldra zal uitmonden in de aanvaarding van de Nieuwe Orde.

De oorlog rukt België weg uit zijn gezapige leven. Tot 1914 is het land eerder in zichzelf gekeerd, ondanks een krachtig economisch expansionisme. Na de Groote Oorlog is niets meer hetzelfde. België wordt een kleine speler in de grote politiek. Kwesties van buitenlands en militair beleid nemen een cruciale plaats in, met centraal het vraagstuk van de diensttijd, die een democratische erfdiensbaarheid is geworden en dus ook de kiezers beroert. De horizon breekt open. Wie had kunnen voorzien dat Japan zou zetelen in de Commissie van XIV die de Belgisch-Nederlandse verdragen van 1839 moet herzien? Wie had kunnen denken dat de Belgische minister van Buitenlandse Zaken Paul Hymans de eerste voorzitter van de Algemene Vergadering van de Volkenbond zou worden? Omgekeerd werkt de Europese ontwikkeling sterker dan ooit tevoren in op de Belgische politiek, die wordt meegeslept in het koortsachtige tempo van het interbellum. De impact van de nazirevolutie van 1933 is ook in België enorm. En met het Volksfront volgen de Belgische communisten de instructies van de Komintern, de communistische internationale gedirigeerd door Moskou. De Europese en de mondiale politiek zijn direct aanwezig via de radio en de journaals in de bioscoop. Democratie of dictatuur, parlementarisme of corporatisme, het zijn Europese en geen Belgische vraagstukken.

De economische, sociale en politieke activiteit voltrekt zich hoe langer hoe meer op een grotere, nationale schaal. Industriële en bancaire concentratie, warenhuizen en Priba's, concentratie in de pers, barnumreclame in economie en politiek, nationale vakcentrales, partijbesturen in Brussel die tucht opleggen aan lokale associaties... Het speelt zich allemaal af in de tussenoerlogse periode. Die schaalvergroting is een gevolg van nieuwe technische ontwikkelingen, van beter transport en betere communicatie. Massamedia, zoals de radio, verbinden de hele natie. In België rijden in 1940 al zo'n 240.000 auto's. Die grotere schaal is ook een gevolg van de toegenomen actie van de staat, waardoor de politieke en sociale strijd zich concentreren op het natio-

nale vlak. Daarvoor is de Grote Oorlog verantwoordelijk. De oorlog heeft het volk gemobiliseerd en de politiek op een hoger, nationaal plan gebracht. In de economie, de cultuur en de politiek wordt de massa het richtsnoer. Politici en partijen zijn voortaan afhankelijk van het algemeen stemrecht of van de een of andere vorm van 'plebiscitering'. De economie wordt gekenmerkt door anonieme grootschaligheid, de arbeidsverhoudingen ondergaan de invloed van de massavakbonden, de cultuur ondervindt de weerslag van het veralgemeend onderwijs, radio en film maken zich meester van de beginnende vrije tijd. De massa is echter voorwerp zowel van hoop als van vrees. Voor de socialisten is de arbeidersklasse de drager van een messiaanse zending. Conservatieven vrezen de nivellerende werking van de democratie, de destructieve gevolgen van een onbekwaam geacht volk voor het nationale en sociale leven. Fascisten combineren massa en gezag in een nieuwe totalitaire beweging. Massa staat niet gelijk met democratie.

België worstelt met de democratie. Én wordt geconfronteerd met de dilemma's ervan. Ze komen in dit boek uitvoerig aan bod. In een ideologisch verdeelde samenleving is het compromis noodzakelijk, zeker nu een einde is gekomen aan het dertigjarige katholieke bewind (1884-1914). Maar halen het compromis en de coalitievorming de democratie niet onderuit, omdat het vergelijk ervaren wordt als een nederlaag en het verlies van de eigen identiteit? In een complexe samenleving, gedomineerd door economische en financiële vraagstukken, is efficiënte en gezagvolle actie cruciaal. Maar is het klassieke parlementarisme in staat beide te realiseren? De democratie moet de betrokkenheid en dus de integratie van zijn burgers bevorderen, maar in die groeiende democratie wordt de vernederlandsing van Vlaanderen onontkoombaar en de Vlaams-Waalse dualiteit steeds pregnanter. België, ten slotte, is een van de weinige monarchieën die overeind blijven na de democratische dijkbreuk van de Eerste Wereldoorlog. Albert I voert de monarchie zelfs naar een ongekende populariteit, en prinses Astrid, de echtgenote van Leopold III, geeft haar een bijna sprookjesachtige invulling. Maar kan de monarchie zich verzoenen met een beperkte rol in een democratie die haar wezenlijk aan banden legt?

De beruchte verkiezing van 11 april 1937 met uitdager Léon Degrelle en premier Paul Van Zeeland als tegenspelers, is een keuze voor of tegen de Belgische democratie. Ook al verslaat Van Zeeland Degrelle overtuigend, het is niet meer dan een pyrrusoverwinning.

Schaduw hangt over het interbellum. Het is moeilijk om met een onbevangen blik naar deze periode te kijken. De herinnering aan het interbellum in het algemeen en de jaren dertig in het bijzonder is somber. In 1918 willen velen terug naar de belle époque, maar in 1945 wil niemand terug naar de jaren dertig. In het collectieve geheugen leeft het interbellum voort als een tijd van diepe crisis. Die indruk wordt natuurlijk in grote mate veroorzaakt door de bijna exclusieve koppeling van de jaren dertig aan het fascisme en door de noodlottige afloop van dat decennium.

‘In de verwarde tijden die we nu meemaken, moeten we waakzaam blijven, en de populistische betoogtrant helder doorzien,’ orakelt koning Albert II in zijn kerstboodschap van 2012. ‘Altijd zoeken ze naar zondebokken voor de crisis, ofwel zijn het de vreemdelingen ofwel landgenoten uit een ander landsdeel. Zulk betoog komt vandaag vaak voor in talrijke Europese landen, ook bij ons. De crisis van de jaren dertig en de populistische reacties die ze teweegbracht, mogen niet worden vergeten. Men heeft gezien welke rampzalige gevolgen dat voor onze democratieën heeft betekend.’ Het is een opgemerkte televisietoespraak en de toespeling op het populisme van de jaren dertig zorgt meteen voor scherpe reacties. Bart De Wever, de voorzitter van de N-VA, de Vlaamse partij die door de koning wordt geïsoleerd, geeft de vorst meteen lik op stuk. Hij verwijst naar het politieke optreden van Leopold III in de jaren dertig en de desastreuze gevolgen daarvan. ‘Albert II zou dus, na de ervaringen van zijn vader, beter moeten weten. Een politiek koningschap valt niet te rijmen met een democratie.’³

In 2012 is het al lang niet meer origineel om de jaren dertig en bij uitbreiding het interbellum als referentie te nemen bij de analyse van de eigen tijd. Sinds de opkomst van het Vlaams Blok en gelijkaardige extreemrechtse partijen elders in Europa aan het einde van de twintigste eeuw, zijn verwijzingen naar de jaren dertig schering en inslag geworden. Waar de democratie in crisis is, loeren de jaren dertig steeds om de hoek. Vandaag beleven we zelfs een voorlopige climax in dit soort vergelijkingen. Het beruchte Brexit-referendum van juni 2016 zorgt voor een golf van populisme en met de Amerikaanse president Trump zou volgens sommigen een nieuwe Hitler zijn opgestaan. De jaren dertig lijken daardoor een grabbelton te worden waaruit men naar geliefde elementen kan putten om figuren, gebeurtenissen of tendensen in een gevaarlijk daglicht te plaatsen. De media, nooit verlegen om een spectaculaire quote, spelen hier gretig op in.

Met uitzondering van de jaren zestig, die er als het ware de antipode van vormen, is geen enkel decennium uit de recente geschiedenis in het publieke debat zoveel gebruikt en misbruikt als de jaren dertig. Maar er zijn variaties door de tijd heen. Momenten waarop een breed gedeeld gevoel aanwezig is dat de jaren dertig terug zijn, wisselen af met occasionele verwijzingen naar gebeurtenissen of figuren uit dat decennium. Nu eens zijn het de economische, dan weer de politieke aspecten die de aandacht trekken. Veelal zijn de verwijzingen onbestemd: de jaren dertig spelen zich af in niemandsland.

De herinnering aan de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog komt voor de eerste keer prominent in beeld na het uitbreken van de economische crisis in 1974. Na jaren van volledige tewerkstelling neemt de werkloosheid opnieuw toe om in het begin van de jaren tachtig ongekende hoogten te bereiken. Vrij snel duikt de vrees op dat de westerse wereld opnieuw een inzinking beleeft 'zoals in de jaren dertig'. Het besef dat de plotse stijging van de werkloosheid geen accident de parcours is, maar het eindpunt markeert van drie decennia van onafgebroken groei moet uiteraard nog insijpelen. Vanaf 1979 zal men in navolging van de Franse economist Jean Fourastié het tijdperk van 1944-1974 aanduiden als een uitzonderlijke periode van voorspoed (*Les Trente Glorieuses*).

De werkloosheid en haar bestrijding zijn thema's die na 1974 regelmatig een vergelijking met de periode van de Grote Depressie uitlokken. Die periode ligt dan nog niet zo veraf en bij sommige ouderen is de herinnering aan die jaren nog levendig. De verwijzingen zijn ook concreet, ze slaan op de situatie in België, en politici betrekken namen, maatregelen, cijfers uit de jaren dertig in hun analyses.

De jaren dertig worden vooral opgeroepen als een waarschuwing om niet in dezelfde valkuilen te trappen en een deflatoir beleid te vermijden. 'Mijnheer de Voorzitter, Dames en Heren, deze regering heeft geen minister Theunis die in 1933 of 1932 vóór de regering Van Zeeland een zeer drastisch deflatoir beleid heeft gevoerd waarbij met name de lonen en wedden van het openbaar ambt op een bepaald ogenblik met 10% zijn verminderd. Deze regering is natuurlijk niet een dergelijke regering al was het maar omdat de economen begrepen hebben dat een dergelijk beleid een faliekant beleid is en veel meer schade aanricht dan goed.' Aan het woord is staatssecretaris voor Begroting Mark Eyskens op 26 januari 1978.⁴

De evolutie na 1974 levert nog een andere merkwaardige parallel op, namelijk de zoektocht van de socialistische beweging naar een oplossing voor

de crisis. Het Plan van de Arbeid uit 1933 krijgt daarbij nieuwe aandacht. Tussen 1974 en 1976 verschijnen trouwens de verzamelde werken van Hendrik De Man, een van de weinige theoretici die het Belgische socialisme ooit heeft gekend, maar van wie de ideeën door zijn collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog op de achtergrond zijn geraakt. In 1981 publiceert de jonge econoom Frank Vandenbroucke zijn boek *Van crisis tot crisis. Een socialistisch alternatief*, waarin hij ruim aandacht besteedt aan Hendrik De Man. ‘Uit de geschiedenis van het Plan van de Arbeid zijn heel wat interessante lessen te trekken’, schrijft de auteur, die kort daarna hoofd van de SP-studiedienst zal worden, het begin van een steile klim in de SP en de Belgische politiek.⁵

In die jaren staan niet de politieke, maar wel de economische aspecten van de jaren dertig centraal. Toch worden de economische problemen onmiddellijk verbonden met het gevaar van een politieke ontsporing. ‘Het is in de jaren dertig dat de parlementaire democratie haar grote crisis gekend heeft omdat zij toen niet in staat was een antwoord te geven op de economische crisis. Ik zou willen vermijden dat deze parlementaire democratie, die reeds zo broos is, — ik heb gisteravond een minister horen zeggen hoeveel behoorlijk werkende parlementaire democratieën er nog zijn in de wereld, ze zijn niet zo talrijk meer — juist nu de economische situatie zo moeilijk is geworden, het bewijs van onmacht zou leveren, zou aantonen dat wij niet in staat zijn de problemen op te lossen en dat wij in dezelfde toestand zouden vervallen als in de jaren 1930-1937/1938’, zo waarschuwt eerste minister Leo Tindemans op 22 oktober 1975.⁶ Dat België in de jaren dertig weliswaar politieke onrust heeft gekend, maar niet het einde van de parlementaire democratie, is een element dat zelden of nooit wordt opgemerkt. Het wijst erop dat de jaren dertig veel eerder gelden als een metafoor, dan wel als een reële vergelijking, of als een retorisch argument.

Terwijl vooral de gelijkenis met de jaren dertig als een waarschuwing wordt benadrukt, wordt af en toe ook eens gewezen op de verschillen. Onder meer het systeem van sociale zekerheid vormt een belangrijk vangnet voor werklozen, waardoor de crisis niet onmiddellijk desastreuze gevolgen heeft, en niet de instabiliteit creëert die de jaren dertig heeft gekenmerkt. ‘De welvaartstaat, die in ons land gedurende meer dan dertig jaar werd opgebouwd, heeft het lot van de slachtoffers van de huidige crisis totaal gewijzigd, in vergelijking met de toestanden van de jaren dertig. Vandaag bestaat er gelukkig een uitgebreid net van sociale voorzieningen die heel wat menselijke ellende

kunnen voorkomen en opvangen,' aldus CVP-voorzitter Wilfried Martens op 8 juni 1977.⁷

In 1981 beleeft België een opstoot van het jaren-dertigdiscours. De dramatiek van dat rampjaar herinnert in vele opzichten aan de jaren dertig, of de betrokkenen willen daar althans graag aan herinneren. Het land staat op de rand van een financiële afgrond, een devaluatie is nog moeilijk af te wenden. Koning Boudewijn bemoeit zich actief met de crisis en roept daarmee de herinnering aan het autoritaire optreden van zijn vader op. In maart 1981 convoceert hij negentien leiders van 'de machten in rechte en in feite' om hun de les te spellen. 'Het land is in oorlog,' zegt de koning. De roep om een ommekeer van de politiek en om sterk leiderschap is zeer sterk. Het is echter zeker niet de Leuvense professor Mark Eyskens die als de nieuwe Van Zeeland verschijnt, ook al heeft de eerste minister die ambitie. 'Tijdens het weekeinde heb ik de regeringsverklaring herlezen van het kabinet van Zeeland-De Man, waarvan de samenstelling dezelfde was als deze van het huidige kabinet. Ik heb ook de wetsontwerpen ingekeken die door deze regering bij het parlement werden ingediend, goedgekeurd en die in aanzienlijke mate tot het herstel in de jaren 1935-1936 hebben bijgedragen.'⁸

Einde 1981, op het hoogtepunt van de economische en budgettaire crisis, stapt het rooms-blauwe kabinet-Martens af van het weifelende, keynesiaans geïnspireerde herstelbeleid. Met een politiek van forse inkomensmatiging gaat het kabinet de weg op van de deflatie, of alles wat men sinds 1974 had willen vermijden omdat het in de jaren dertig verkeerd had uitgedrukt. Bovendien grijpt de regering naar bijzondere machten om haar programma door te voeren. Het crisisbeleid vraagt om ingrijpende, maar vooral urgente maatregelen. Daarvoor is het parlement volgens de regering niet geschikt. Regeren met bijzondere machten, dat was de geliefkoosde methode van de regeringen... in de jaren dertig. 'Zelfs tijdens de jaren dertig heeft men het niet gepresteerd om gedurende vier en een half jaar zoveel maanden met volmachten te regeren,' werpt de oppositie Martens in 1986 voor de voeten.⁹

Na de vele waarschuwingen voor een terugkeer van de geschiedenis, is het opmerkelijk te moeten vaststellen dat de maatregelen die werden uitgewerkt voor de bestrijding van de Grote Depressie één voor één overboord worden gegooid of onder druk komen te staan, niet alleen in België, maar in de hele westerse wereld. De restricties op het bankwezen worden afgebouwd, openbare kredietinstellingen worden geprivatiseerd, de sociale zekerheid komt

onder druk en het sociaal overleg wordt problematisch. Terwijl in de jaren dertig de vrije markt werd aangewezen als de oorzaak van de crisis, en een instrumentarium werd opgebouwd om die markt te disciplineren, wordt vijftig jaar later de staat verantwoordelijk gesteld. ‘Te veel markt’ was de slogan in de jaren dertig, ‘te veel staat’ wordt dat in de jaren tachtig. Het Verenigd Koninkrijk van Margaret Thatcher wijst de weg, België met Verhofstadt zal volgen. Het neoliberalisme, in zijn vele betekenissen en gedaanten, krijgt in de westerse wereld voluit de bovenhand. Het keynesianisme en de gemengde economie, geboren uit de crisis van de jaren dertig, worden afgewezen.

De weerslag van de economische problemen van de jaren zeventig op de democratie is beperkt gebleven, maar toch heeft zich in deze periode in heel West-Europa een nieuw verschijnsel gemanifesteerd: de opkomst van extreemrechtse partijen, met het Front National in Frankrijk als opvallendste voorbeeld. In België komt in 1978 het Vlaams Blok tot stand. De samenlevingsproblemen die samenhangen met de massale immigratie van vreemde arbeiders in West-Europa, spelen een belangrijke rol in het ontstaan van deze partijen. De economische crisis voedt in bepaalde sociale milieus resentment ten aanzien van de blijvende aanwezigheid van vreemdelingen, vooral als ze afkomstig zijn uit niet-westerse culturen. De spanningen zullen toenemen na het einde van de Koude Oorlog, door de immigratie vanuit Oost-Europa na de val van de Muur, door de groeiende groep van vluchtelingen uit de oorlogsgebieden van het Midden-Oosten en de *failed states* van Afrika. Deze nieuwe partijen vallen op door een xenofob discours van eigenheid en uitsluiting dat herinnert aan de jaren dertig. Hun opkomst zet een eindeloze discussie in gang over de continuïteit met het historische fascisme. In België spelen daarbij ook de bindingen van het Vlaams Blok met het verleden van de oorlogscollaboratie een rol. Interessant in dat verband is dat, sinds 1982, het grote publiek via de televisiereeks *De Nieuwe Orde* van Maurits De Wilde een beter zicht heeft gekregen op de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog.

In België duurt het tot de gemeenteraadsverkiezingen van 1988 in Antwerpen en vooral tot de nationale verkiezingen van 1991 vooraleer het fenomeen van extreemrechts prominent op de voorgrond treedt. Op 24 november 1991 boekt het Vlaams Blok een forse vooruitgang. Dat resultaat lokt meteen een verwijzing uit naar de indertijd beruchte verkiezingen van 24 mei 1936 toen

VNV en Rex, net als de communisten overigens, een spectaculaire sprong voorwaarts maakten. In veel commentaren wordt deze vergelijking gemaakt, al is nooit duidelijk of men Rex van Léon Degrelle, dan wel het VNV van Staf De Clercq viseert. Het cordon sanitaire, dat de ‘democratische partijen’ na de verkiezingen van 1991 instellen tegen het Vlaams Blok, berust op de overtuiging dat in de tussenoerlogse periode de klassieke, vooral conservatieve partijen het afglijden naar de dictatuur in de hand hebben gewerkt door – in de illusie dat zij ze wel zouden controleren – met de fascistische partijen een coalitie aan te gaan. Het resultaat pakte anders uit, want zowel Mussolini als Hitler zetten hun controleurs schaakmat, en kregen daardoor ruim baan. In de verwijzingen naar de jaren dertig ziet men meer en meer een verschuiving van de eigen Belgische geschiedenis naar die van het nationaalsocialisme in Duitsland. Zulke verwijzingen zijn soms zeer expliciet. Zo zorgt de vzw Antwerps Beraad in september 1994 voor ophef en controverse door de verspreiding, in Antwerpen en Sint-Niklaas, van grote 20 vierkante-meteraffiches met de figuren van Adolf Hitler en Rudolf Hess en de boodschap: ‘De vorige kuisploeg had ook van die mooie beloften’, of ‘De ideeën van deze meneer zagen ze toen ook wel zitten’. En in kleinere letters: ‘Het enige dat opgekuist moet worden, is het blok zelf’.¹⁰ In de vergelijkingen met de jaren dertig is het racisme steevast een van de ingrediënten.

Discussies tussen het Vlaams Blok en de andere partijen leveren meestal niet veel meer op dan een scheldpartij, zoals dit twistgesprek tussen Jean-Pol Henry van de Parti Socialiste en Filip De Man van het Vlaams Blok in de Kamer, 9 december 1998.¹¹

Jean-Pol Henry: Wij zijn nooit bang van een beest!

Filip De Man: U kunt over ‘merde’ en ‘beest’ roepen, en over ‘fascist’ zoveel u wil, dat zegt enkel veel over degene die deze woorden uitspreekt. Als men met modder gooit, mijnheer de socialist, dan verliest men terrein. Ik weet niet of u dat spreekwoord kent. Het is een heel mooi spreekwoord en ik neem aan dat er wel een equivalent bestaat in het Frans. Dat bent u nu precies aan het doen. Als u enkele miljoenen uitgeeft in Brussel om Hitler op een pamflet te zetten en daarmee aan te geven dat het Vlaams Blok gelijk is aan Hitler, dan bewijst dat enkel...

Jean-Pol Henry: En wat is dat dan? (Toont een pamflet)

Filip De Man: Eigen volk eerst!

Jean-Pol Henry: Eigen volk eerst! En wie is dat, die blonde held daar? (Verwijst naar het pamflet)

Filip De Man: Er staan ook andere helden op. U zult mij zeggen wie dat is.

Jean-Pol Henry: Dit is blindweg Adolf Hitler!

Filip De Man: Adolf Hitler was in ieder geval niet blond!

Jean-Pol Henry: Dit komt recht uit Mein Kampf.

Filip De Man: Ik ben niet goed thuis in affiches uit de jaren dertig.

Jean-Pol Henry: Dit is zoals de Joden werden voorgesteld vóór de oorlog. U kunt de tekening herkennen. Dat staat op uw affiche.

Filip De Man: U fabuleert, dit is hysterie. Ik heb van de jaren '30 nooit een affiche gezien met bokshandschoenen en daaronder NSDAP. U bestudeert dat meer dan ik! (Hevig protest van de heer Jean-Pol Henry)

Vanuit het halfmond: Dit is zoals Rex.

Filip De Man: Als wij nu ook al Rex zijn! Wij zijn én VNV, én Rex, én Adolf Hitler. U moet wel een keuze maken. U vergeet Mussolini nog! Ik zeg u dat wij daarmee niets te maken hebben, heren van de socialistische partij. Heel onze partijtop bestaat uit dertigers, jawel, jonge mensen die helemaal niets te maken hebben met de jaren '30 of '40.

Omstreeks de eeuwwisseling is er een verschuiving merkbaar. Extreem-rechts wordt een deel van het bredere, en zachtere, begrip 'populisme'. 'Populisme' wordt een veel gehanteerde term om formaties aan te wijzen die gebouwd zijn rond een charismatische figuur en zeer sterk tegen de gevestigde orde opkomen zonder evenwel een duidelijk alternatief te bieden. Maar of het nu Jörg Haider is in Oostenrijk, Gianfranco Fini in Italië, of Pim Fortuyn in Nederland, met tussendoor Silvio Berlusconi, telkens worden hier en elders in de commentaren de jaren dertig bovengehaald. Terwijl het fascisme in die periode echter als een revolutionaire golf over Europa rolde, lijkt het populisme geleidelijk een deel van de 'gevestigde orde' te zijn geworden. Ook de 'traditionele' partijen lijken niet langer immuun voor populistische kenmerken.

In de afgelopen tien jaar is de aanwezigheid van de jaren dertig steeds sterker geworden en recent heeft ze een climax bereikt. In een eerste beweging is het de wereldwijde financiële crisis van 2008 die voedsel heeft gegeven aan sombere vergelijkingen. De vrees is aanwezig dat de val van Lehman Brothers in

de VS in 2008, zoals in 1929, de ineenstorting zal meebrengen van het hele financiële systeem. De remedie roept ook meteen de tweestrijd van de jaren dertig op. President Barack Obama verkiest de weg van een nieuwe *New Deal* en pompt massaal veel geld in de Amerikaanse industrie om ze overeind te houden. Hij wordt geadviseerd door Ben Bernanke, de voorzitter van de Federal Reserve, als voormalig Princeton-professor een eminente kenner van de *Great Depression*.¹² Europa en België daarentegen gaan de weg op van de budgettaire orthodoxie en beklimmen de pijnlijke berg van de besparingen. Die politiek wordt bestreden door neokeynesianen. De financiële en economische crisis wordt nu echter, in een tweede beweging, gevolgd door een politieke wanneer de problemen in de eurozone en vervolgens de vluchtelingencrisis Europa onder druk zetten. Het perspectief van het uiteenvalLEN van de Europese Unie roept voor de eerste keer het spook van chaos en zelfs oorlog op, een discours dat al decennialang niet meer is gehouden, maar nu in diverse opiniestukken naar voren komt. Dat perspectief wordt in 2016 versterkt door het Brexit-referendum en vooral door de verkiezing van Donald Trump als president. Dat Poetin in Rusland, Erdogan in Turkije en Assad in Syrië Hitler-trekken vertonen, is altijd meer als een exotische curiositeit dan als een echte dreiging beschouwd, maar dat met Trump in het hart van het Westen een ‘onbetrouwbare’, ‘populistische’ leider aan de macht komt, zorgt hier en daar voor regelrechte paniek. In commentaren op deze gebeurtenis zijn overdrijvingen niet geschuwd. En in de waan van de dag zijn ook veel oppervlakkige meningen geventileerd. Trump als de nieuwe Hitler: er zijn hele dagbladkolommen over gevuld, en intussen is ook die discussie alweer een strovuur gebleken.

Hoe dan ook, het klimaat is vandaag anders dan enkele jaren geleden. Het populisme heeft een nieuwe dimensie gekregen. De beschimping van de pers en van de magistratuur, hier en elders, doet bij velen de wenkbrauwen fronsen. De tendens onder druk van de terrorismedreiging rechten en vrijheden te beperken, is verontrustend. Evenals het ondermijnen van het vertrouwen in verkiezingen, parlementen en partijen. In 1991 werd het einde van de Koude Oorlog beschouwd als het ‘einde van de geschiedenis’ en het begin van een nieuwe tijd, een tijd die in veel opzichten deed denken aan de verwachtingen van 1918. Beide periodes begonnen met dezelfde illusie, de triomf van liberalisme, democratie en vooruitgang. Is het einde van de Koude Oorlog ook het begin van een nieuw interbellum geweest?

Historische analogieën zijn omstreden. Ze berusten volgens sommigen op de illusie van wetmatigheden in de geschiedenis, of ze steunen volgens weer anderen op een zeer gereduceerd beeld van de verleden werkelijkheid, of ze zijn niet meer dan een retorisch argument in het politieke debat. De analogie met de jaren dertig is tenslotte zo dikwijls gebruikt dat inflatie en betekenisverwatering zijn opgetreden.

Maar wat is er mis met een oefening in vergelijking? En wat is er mis met een waarschuwing op grond van ervaringen uit het verleden voor de mogelijke gevolgen van bewapening, protectionisme en uitsluiting?

Bekijken we eens enkele aspecten van naderbij. In de internationale context kunnen we zeker parallellen zien. Het regime van de Verenigde Naties lijkt al bijna even kaduuk als dat van de Volkenbond en de geopolitieke spanningen nemen vandaag onvoorspelbare vormen aan. Het handelsprotectionisme kan de relaties tussen staten verder onder druk zetten. Toch is de Frans-Duitse as, die zo bepalend is voor de Europese Unie, ondanks alle tegenslagen overeind gebleven, en krijgt ze met de pas verkozen Franse president Emmanuel Macron zelfs nieuwe kansen. Precies die eengemaakte Europese ruimte schept een andere conditie dan in het interbellum toen extreem nationalisme en revanchisme de gemoederen opzweepten. In het interbellum zat België geprangd tussen Frankrijk en Duitsland en koos het uiteindelijk voor een onafhankelijkheidspolitiek om zijn belangen te beschermen.

De sterk toegenomen diversiteit van de Europese en Belgische samenleving, zowel etnisch als religieus, de spanningen in de multiculturele samenleving zorgen vandaag voor uitingen van xenofobie. De maatschappelijke polarisatie en de onverdraagzaamheid ten aanzien van vreemdelingen worden dan ook steevast aangehaald als een belangrijk punt van gelijkenis met de jaren dertig. Dan gaat de aandacht spontaan naar de vervolging van de Joden in Duitsland. Niet overal in Europa nam de polarisatie evenwel zulke extreme vormen aan, hoewel een latent antisemitisme, ook in België, aanwezig was en soms pijnlijk aan de oppervlakte kwam. De polarisatie lag eerder op een ander vlak, tussen links en rechts. Het was veeleer het doorbreken van de burgerlijke consensus na de Eerste Wereldoorlog, en de opkomst van het communisme, die zorgden voor angst en vrees, voor het verlies van 'eigen waarden.' 'Aardbeving in Europa', stond op de affiches voor het Katholiek Congres van Mechelen in september 1936 dat werd overschaduwd door de gruwelen van de Spaanse burgeroorlog. Het communisme werd door velen beschouwd als een vreemde wereld, en

soms was er een racistische ondertoon als men sprak van Aziaten-fascisme. Het communisme werd in het klimaat van de tijd trouwens dikwijls verbonden met het Jodendom, zoals dat courant in nazi-Duitsland gebeurde.

In de tussenoorlogse periode vormde de uitbreiding van de democratie, de intrede van massa's nieuwe kiezers in het politieke systeem, een bedreiging voor de rechtsstaat omdat veel minder fundamentele rechten duidelijk waren omschreven en verankerd. Het rechtssysteem was minder dwingend dan vandaag. Precies uit de barbaarsheid van de Europese dictaturen en de catastrofe van de Tweede Wereldoorlog is, in 1948, in de schoot van de Verenigde Naties de Verklaring van de Rechten van de Mens gegroeid. Kort daarna, in hetzelfde spoor, maar als een onderdeel van de Koude Oorlog, keurde de Raad van Europa het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens goed, een nationaal afdwingbaar geheel van rechten en vrijheden. In diverse landen is sinds de jaren zestig wetgeving tegen racisme en discriminatie goedgekeurd, in België in 1981. België was in het interbellum een democratische rechtsstaat, maar met een veel ruimere brandbreedte aan meningen, soms radicale meningen, die toen werden getolereerd maar vandaag als ronduit discriminatoir zouden worden beschouwd. Het was een tijd waarin ook 'verlichte' politici nog koloniaal dachten en diverse vormen van discriminatie in de gewone denktrant waren ingeburgerd, niet alleen ten aanzien van de 'inheemse' bevolking van de kolonies, maar ook ten aanzien van vrouwen, vreemdelingen en holebi's. Een wetsvoorstel voor het verbod op buitenhuisarbeid van de gehuwde vrouw kon in 1933 nog zonder schroom bij de Kamer worden ingediend, en de Antwerpse groepering met de sprekende naam Volksverwering kon zonder enige remming zijn antisemitische propaganda spuien. Racisme was latent aanwezig, kwam bijwijlen sterk naar boven zonder dat het voor de rechtbanken kon worden aangevochten.

De toekomst van Europa stond zowel toen als nu in het middelpunt van het maatschappelijk debat. De krachtige verdediging van de 'verlichte waarden', de westerse erfenis van de principes van vrijheid en gelijkheid, is echter een punt waarin onze tijd lijkt te verschillen van de jaren dertig. In de tussenoorlogse periode is de erfenis van de Franse Revolutie helemaal geen algemeen aanvaard gegeven. Integendeel, de 'revolutie van rechts' trekt ten strijde tegen dit gedachtegoed. 'Wij staan aan de aanvang van een nieuw tijdperk. Alleen mensen van gisteren verdedigen nog de ideeën van 1789, die de sociale, politieke en juridische vormen van het hedendaagse leven doordrongen hebben. Hun epigonkarakter is zo futloos en zo weinig aantrekkelijk dat zij alle aantrekkings-

www.lannoo.com

Registreer u op onze website en we sturen u regelmatig een nieuwsbrief met informatie over nieuwe boeken en met interessante, exclusieve aanbiedingen.

Omslagontwerp: Studio Lannoo

Vormgeving: Keppie & Keppie

Coverbeeld: uit Frans Masereel, *La Ville*

© Uitgeverij Lannoo nv, Tielt en Emmanuel Gerard, 2017

D/2017/45/693 – ISBN 978 94 014 4325 8 – NUR 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.